

ZAKONODAVNI OKVIR NACIONALNOG PROGRAMA OČUVANJA I ODRŽIVE UPORABE BILJNIH GENETSKIH IZVORA ZA HRANU I POLJOPRIVREDU 2021.-2027.

Dunja HALAPIJA KAZIJA, Željka CEGUR, T. PETROVIĆ,
I. DELIĆ, Sandra ZOKIĆ

Ministarstvo poljoprivrede, Zagreb,
Ministry of agriculture, Zagreb

SAŽETAK

Vlada Republike Hrvatske je na sjednici održanoj 29. srpnja 2021. donijela Odluku o donošenju Nacionalnog programa očuvanja i održive uporabe biljnih genetskih izvora za hranu i poljoprivredu u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2021. do 2027. godine (»Narodne novine«, broj 86/21). Ovo je treće programsko razdoblje koje se u Republici Hrvatskoj u kontinuitetu odvija od 2013. godine.

Cilj programa je promicanje očuvanja i održive uporabe biljnih genetskih izvora. Program se financira sredstvima iz Državnog proračuna i iz Mjere 10, podmjere 10.2. Programa ruralnog razvoja.

Sudionici programa su do ovog programskog razdoblja bile većinom znanstvene institucije i u manjoj mjeri trgovačka društva koja se bave očuvanjem biljnih genetskih izvora. U ovom programskom razdoblju su u rad uključene i udruge, jer je jedan od ciljeva novog programskog razdoblja raditi na *on farm* očuvanju. Samo dugoročnim planiranjem i sudjelovanjem dionika različitih djelatnosti može se uspješno provesti *ex situ* i *in situ* očuvanje biljnih genetskih izvora.

Ključne riječi: Nacionalni program, biljni genetski izvori, očuvanje, *ex situ*, *in situ*

UVOD

Biljni genetski izvori predstavljaju svaki biljni genetski materijal koji ima stvarnu ili potencijalnu vrijednost za hranu i poljoprivredu (Pravilnik o očuvanju i održivoj uporabi biljnih genetskih izvora, »Narodne novine«, broj 89/09, 4/14).

Početak 20. stoljeća povećava se spoznaja o važnosti upotrebe genetske raznolikosti u procesima oplemenjivanja. U Sovjetskom savezu je 1920. godine Vavilov počeo skupljati i klasificirati genetske varijacije svih usjeva koji su imali potencijala za uzgoj. Spoznavši bogatstvo genetske raznolikosti Vavilov je odredio centre porijekla genetske raznolikosti u svijetu (Mackay i sur., 2005.) te je započeo osnivanje *ex situ* banaka sjemena (Dzyubenko 2018.). Danas u svijetu postoji više od 1750 banaka biljnih gena u kojima se čuva približno 7.4 miliona primki, od kojih je 25 do 30 % (1.9 – 2.2 miliona) različito (FAO, 2010.).

U Hrvatskoj je prepoznata važnost očuvanja biljnih genetskih izvora za poljoprivredu i hranu na nacionalnoj razini. Ona se provodi putem Nacionalnog programa za očuvanje i održivu uporabu biljnih genetskih izvora za hranu i poljoprivredu (u daljnjem tekstu: Nacionalni program) i na taj način doprinosi nacionalnom razvoju, sigurnosti prehrane, održivoj poljoprivredi i održanju bioraznolikosti. Nadležno tijelo za provođenje Nacionalnog programa je Ministarstvo poljoprivrede, a pravna osnova se nalazi u Zakonu o sjemenu i sadnom materijalu i priznavanju sorti poljoprivrednog bilja i Pravilniku o očuvanju i održivoj uporabi biljnih genetskih izvora. Poslovi vezani uz očuvanje i održivu uporabu biljnih genetskih izvora za hranu i poljoprivredu na području Republike Hrvatske provode se u sklopu Nacionalnog programa i Povjerenstva za biljne genetske izvore.

U ovom radu će se predstaviti međunarodni i nacionalni zakonodavni okviri po kojima se provodi očuvanje biljnih genetskih izvora u Republici Hrvatskoj i svijetu.

PROVEDBA NACIONALNOG PROGRAMA U PROŠLOSTI

U Republici Hrvatskoj u prošlosti očuvanje biljnih genetskih izvora odvijalo se većinom u znanstvenim institucijama, bez međusobne koordinacije.

Povezivanje institucija zainteresiranih za očuvanje biljnih genetskih izvora počelo je 2004. godine uključivanjem u regionalni program “South East European Development Network on Plant Genetic Resources”. 2005. godine je tadašnjim Zakonom o sjemenu i sadnom materijalu i priznavanju sorti poljoprivrednog bilja propisano očuvanje biljnih genetskih izvora, osnivanje Povjerenstva za biljne genetske izvore i zakonodavno uporište za donošenje Pravilnika o očuvanju biljnih genetskih izvora. Prvo Povjerenstvo osnovano je 2006. godine, a 2007. godine osigurana su sredstva iz Državnog proračuna Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu: Državni proračun). U vremenskom periodu od 2010. do 2013. godine nije bilo financiranja iz Državnog proračuna i stoga je došlo do zastoja u aktivnostima. Rad je nastavljen 2013. godine kada je ponovno osnovano Povjerenstvo.

Do sada su završena dva programska razdoblja (2014. – 2016. i 2017. – 2020.) i trenutno se provodi treće za period od 2021. do 2027. godine. Za svako programsko razdoblje Vlada Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu: Vlada) donosi novi Nacionalni program.

U prvom Nacionalnom programu najviše se radilo na edukaciji stručnjaka, opremanju, uspostavi Radnih skupina za pojedine skupine biljnih vrsta, inventarizaciji postojećih kolekcija i osnivanju novih. Napravljena je Baza podataka biljnih genetskih izvora Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu: CPGRD) u koju se redovito upisuju primke koje se čuvaju u kolekcijama.

U drugom Nacionalom programu radilo se na prikupljanju primki i njihovom opisivanju.

Trenutačno smo na početku trećeg programskog razdoblja. Novost s obzirom na prošla razdoblja je uključivanje udruga civilnog društva čiji će zadatak biti povezivanje poljoprivrednika i vrtlara amatera sa institucijama koje održavaju *ex situ* banke gena. Na taj se način planira organizirati *on farm* očuvanje biljnih genetskih izvora.

MEĐUNARODNI ZAKONODAVNI OKVIR

Vodeću ulogu u međunarodnoj suradnji po pitanju genetskih izvora ima Komisija za genetske izvore za hranu i poljoprivredu Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda (u daljnjem tekstu: FAO).

U 50–tim godinama 20. stoljeća započinju aktivnosti u očuvanju biljnih genetskih izvora na međunarodnoj razini. FAO je 1958. godine objavio studiju „Istraživanje i introdukcija biljaka“ i provodio aktivnosti vezane uz razmjenu sjemena, katalogiziranje genetskih izvora. 1967. godine organizirana je Konferencija o istraživanju, upotrebi i konzervaciji biljnih genetskih izvora u Rimu, čiji je cilj bio izrada međunarodnog plana za konzervaciju biljnih genetskih izvora (Mackay i sur., 2005.).

Godine 1992. donesena je Konvencija o biološkoj raznolikosti u kojoj su biljni genetski izvori klasificirani kao suvereno pravo svake države na čijem području se nalaze. Republika Hrvatska ju je potvrdila 1996. godine (Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Konvencije o biološkoj raznolikosti »Narodne novine«, Međunarodni ugovori 6/96, 28. svibnja 1996. godine).

Najvažniji ugovor po pitanju biljnih genetskih izvora je Međunarodni ugovor o biljnim genetskim izvorima za poljoprivredu i hranu kojim se uređuju prava na udio u koristi koja nastaje njihovim korištenjem. Republika Hrvatska ga je potvrdila 2009. godine (Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Međunarodnog ugovora o biljnim genetskim resursima za hranu i poljoprivredu, »Narodne novine«, Međunarodni ugovori 1/09, 27. veljače 2009. godine).

FAO je 29. studenoga 2011. godine usvojio Drugi globalni plan akcije za biljne genetske izvore, ovaj dokument navodi popis prioritetnih zadataka u očuvanju biljnih genetskih izvora, te je vodič za izgradnju nacionalnih programa država članica FAO Komisije. Trenutno se priprema Treći izvještaj o stanju svjetskih biljnih genetskih izvora za hranu i poljoprivredu, čije je usvajanje predviđeno za 2023. godinu. Grupa nacionalnih koordinatora za bioraznolikost hrane i poljoprivrede trenutno radi na izradi dokumenta Bioraznolikost za hranu i poljoprivredu – revidirani nacrt potrebe i moguće radnje.

Europski kooperativni program za biljne genetske izvore (u daljnjem tekstu: ECPGR) osnovan je 1980. godine. Njegov je cilj suradnja u dugoročnom očuvanju i korištenju biljnih genetskih izvora većine europskih država. Aktivnosti Programa su organizirane putem Radnih skupina za pojedine biljne vrste ili opće teme vezane za biljne genetske izvore kroz petogodišnja programska razdoblja, trenutno je u tijeku Faza X (2019. - 2023.) te se priprema Europska strategija za biljne genetske izvore. Uz *ex situ* očuvanje, potrebno je raditi na *on farm* uzgoju tradicionalnih sorti i *in situ* očuvanja divljih srodnika poljoprivrednih vrsta.

U okviru ECPGR-a 2009. godine je pokrenut Integrirani sustav europske banke gena (A European Genebank Integrated System, u daljnjem tekstu: AEGIS). Cilj mu je stvaranje Europske kolekcije, odnosno virtualne europske banke gena koja će se održavati prema dogovorenim standardima kvalitete i iz koje će primke biti slobodno dostupne u skladu s odredbama Međunarodnog ugovora. Europske primke održavaju pridruženi AEGIS članovi u ime ECPGR zemlje članice. Republika Hrvatska je programu AEGIS pristupila 2009. godine.

Na razini Europske unije usklađivanje aktivnosti država članica u području očuvanja biljnih genetskih izvora i donošenje zajedničkih stajališta prema globalnim organizacijama (FAO Komisija, Međunarodni ugovor) provodi se kroz Radnu skupinu za biljne genetske izvore pri Europskoj komisiji (DG SANTE i DG AGRI) te pri Vijeću EU.

NACIONALNI ZAKONODAVNI OKVIR

Očuvanje biljnih genetskih izvora u Republici Hrvatskoj regulirano je slijedećim pravnim aktima:

- Zakonom o sjemenu i sadnom materijalu i priznavanju sorti poljoprivrednog bilja, Zakon o zaštiti prirode
- Pravilnikom o očuvanju i održivoj uporabi biljnih genetskih izvora
- Pravilnikom o stavljanju na tržište sjemena čuvanih sorti i
- Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske.

Zakonom o sjemenu i sadnom materijalu i priznavanju sorti poljoprivrednog bilja propisuje se očuvanje biljnih genetskih izvora, osnivanje Povjerenstva za biljne genetske izvore (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo) i uspostavljeno je zakonodavno uporište za donošenje Pravilnika o očuvanju biljnih genetskih izvora.

Pravilnik o očuvanju biljnih genetskih izvora je donesen 2008. godine. U njemu se propisuje način provedbe ekozemljopisnog pregleda i prikupljanja, održavanja i regeneracije, opisa i procjene svojstava, dokumentiranja kao i održive uporabe biljnih genetskih izvora za hranu i poljoprivredu te donošenje i način provedbe Nacionalnog programa.

Zadaće Povjerenstva su:

- provođenje Nacionalnog programa i povezivanje i usklađivanje rada svih sudionika
- imenovanje voditelja radnih skupina
- nadzor rada radnih skupina i kolekcija koje one čuvaju

Nacionalnim programom utvrđuju se strateške smjernice razvoja nacionalne politike očuvanja biljnih genetskih izvora te smjernice za regionalnu i međunarodnu suradnju. Razvijen je u skladu s nacionalnim prioritetima i zakonodavstvom, kao i prema međunarodno prihvaćenim smjernicama. Time doprinosi i očuvanju biljnih genetskih izvora na globalnoj razini te osigurava ispunjavanje obveza koje je Republika Hrvatska preuzela svojim članstvom u međunarodnim organizacijama.